

הלי ברכות הנהנין, מסכת ברכות לז. -לז: [שעתיים]

ברכה על אורז ודוחן

רקע

סוגייתנו עוסקת בברכה על אורז. הגמ' אומרת שלאורז מעמד מיוחד לעניין ברכות: לפניו מברכים "בורא מיני מזונות" ולאחריו מברכים "בורא נפשות". הבנת המעמד הייחודי של אורז מסייע להבנת מהות ברכת "בורא מיני מזונות".

מקורות

- א. לו. -לז: "גופא רב ושמואל דאמרי תרוייהו... ותני גבי אורז ולבסוף אינו מברך עליו ולא כלום"
ב. רי"ף כו. "גופא רב ושמואל... ופת דוחן בתחלה מברך שהכל ולבסוף בורא נפשות רבות"
תלמידי רבינו יונה ד"ה ופת, וגאון, הנה
רא"ש סי' ח
ג. רמב"ם הלי ברכות פ"ג ה"י
ד. הברכה על חיטה ואורז שלמים ומבושלים
תלמידי רבינו יונה כה: ד"ה חביץ, כו. ד"ה והפת
רא"ש סי' ח, "הכוסס את האורז... ועשאו כעין דייסא מברכין עליו תחלה בורא מיני מזונות"
רמב"ם הלי ברכות פ"ג הלי ד, י
ה. זיהוי האורז
רש"י ד"ה אורז, דוחן; תוס' ד"ה רש"י [מ"ל= דוחן שלנו, ריז"י= אורז שלנו]
ו. שו"ע סי' רח סעי' ב, ז-ח, ומשנה ברורה

הסבר הסוגיה

"הכוסס את האורז מברך עליו בורא פרי האדמה. טחנו אפאו ובשלו אף על פי שהפרוסות קיימות בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות ולבסוף... אינו מברך עליו ולא כלום [=בורא נפשות]" [ברייתא לז. ע"פ הסבר הגמ' לז:].

הגמ' [לז:] מביאה מחלוקת מהי הברכה שמברכים על אורז. רב ושמואל סוברים שברכה ראשונה "בורא פרי האדמה", וברכה אחרונה "בורא נפשות". אולם בברייתא נאמר שברכה ראשונה "בורא מיני מזונות", וברכה אחרונה "בורא נפשות".
לדעת רב ושמואל הדין פשוט. "בורא מיני מזונות" וברכה מעין שלוש הן ברכות על מיני דגן בלבד, וכיוון שאנו פוסקים כרבנן דר' יוחנן בן נורי, שאורז אינו מין דגן, אין מברכים עליו ברכות של חמשת מיני דגן. לשיטת הברייתא, שנפסקה להלכה, יש להסביר שיש הבדל בין ברכה ראשונה לברכה אחרונה. "בורא מיני מזונות" מברכים על כל דבר המזין ומשביע, וכיוון שאורז עשיר בפחמימות ומשביע כמין דגן, מברכים עליו "בורא מיני מזונות". ברכה מעין שלוש מברכים על המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, ואורז אינו אחד ממינים אלו [רא"ה ד"ה אף על פי שהפרוסות].

נחלקו הראשונים אם ניתן להרחיב את הדין על מיני קטניות נוספים העשירים בפחמימות. הרי"ף [כו.] והרמב"ם [פ"ג ה"י] סוברים שרק על אורז מברכים בורא מיני מזונות, שהרי הוא דומה לחמשת

מיני דגן, ולדעת רבי יוחנן בן נורי הוא מוגדר כדגן. הרא"ש [סי' ח] מוסיף שאף על דוחן מברכים מזונות, ורבינו יונה [שם ד"ה הנה] מוסיף שכל דבר שהוא מזון ודרך לאוכלו למזון, מברכים עליו בורא מיני מזונות.

הברייתא [לז]. אומרת: "הכוסס את החטה מברך עליה בורא פרי האדמה טחנה אפאה... מברך עליה המוציא לחם מן הארץ... הכוסס את האורז מברך עליו בורא פרי האדמה טחנה אפאו ובשלו... מברך עליו בורא מיני מזונות". הברייתא אומרת שאין מברכים על גרעיני חיטה שלמים ועל גרגרי אורז שלמים "בורא מיני מזונות" אלא "בורא פרי האדמה".

נחלקו הראשונים מתי מברכים על חיטה ואורז "בורא מיני מזונות". תלמידי רבינו יונה [כה: ד"ה חביץ] מדייקים מהגמ' [לז]: האומרת שמברכים בורא מיני מזונות על חביץ קדרה ועל דייסה כעין חביץ קדרה, שמברכים בורא מיני מזונות רק "כשנכתשו החיטים ונדבקו ונעשו דומיא דחביץ קדרה, אבל אם בישל החטים שלמים והגרעינים עומדים שלמים אינו מברך עליהם אלא בורא פרי האדמה". לגבי אורז פוסק רבינו יונה [כו. ד"ה והפת], שמברכים עליהו "בורא מיני מזונות" בכל מקרה שבישלו אפילו שהגרעינים שלמים.

גם הרמב"ם מחלק בין חיטה שלמה לבין אורז שלם. לגבי חיטה הוא [פ"ג ה"ד] פוסק: "הדגן שחלקו או כתשו ובשלו בקדרה... מברך עליו בורא מיני מזונות", מברכים "בורא מיני מזונות" רק כשחילק את הדגן או כתשו, ואילו לגבי אורז הוא [ה"י] פוסק: "אורז שבישלו... בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות", מברכים עליו "בורא מיני מזונות" אפילו שלא חילקו ולא כתשו.

הרא"ש [סי' ח] אומר: "אורז... שבשלו ועשאו כעין דייסא מברכין עליו תחלה בורא מיני מזונות", משמע שדין אורז כדין חיטה, ומברכים עליו "בורא מיני מזונות" רק כשגרגרי האורז נדבקו זה לזה כעין דייסה.

ניתן להסביר שרבינו יונה והרא"ש נחלקו בהבנת מהות ברכת "בורא מיני מזונות". רבינו יונה סובר, שברכת בורא מיני מזונות תלויה בשני תנאים: א. אוכלים דבר המזין ומשביע. ב. אוכלים אותו כדרך אכילתו. דרך אכילת חיטה היא רק כשכותשים אותה או טוחנים אותה, ולכן כשהיא שלמה מברכים עליה "בורא פרי האדמה", "אבל אורז דרכו לאכלו אפילו שלם" [ד"ה והפת], ולכן מברכים "בורא מיני מזונות" על כל אורז מבושל.

הרא"ש סובר שברכת בורא מיני מזונות תלויה בעקרון אחר לחלוטין, ובזה היא שונה משאר כל הברכות. כל אחת מברכות הנהנין היא ברכה על "מין". מין אדמה ברכתו בורא פרי האדמה, מין העץ ברכתו בורא פרי העץ, וכו'. כשאנו מערבים כמה מינים ביחד, נתקלים אנו בבעיה - מה לברך? והתשובה שמברכים על העיקר ופוטרים את הטפל. ברכת בורא מיני מזונות איננה ברכה על "מין", אלא ברכה על תבשיל. אין שום "מין" שברכתו בורא מיני מזונות, שהרי על כסיסת דגן מברכים "בורא פרי האדמה", ועל אכילת קמח מברכים "שהכל". רק כשיוצרים מהדגן תבשיל, ברכת התבשיל היא בורא מיני מזונות.

השאלה הנשאלת בברכת בורא מיני מזונות אינה מהו העיקר ומהו הטפל, אלא אם התבשיל מוגדר כתבשיל של מזונות. סובר הרא"ש, שכדי להגדיר חיטה ואורז כ"תבשיל של מזונות", הם צריכים לאבד את זהותם כ"מין". רק לאחר שהם התבשלו, נמככו, ונהפכו לדייסה, ניתן להגדיר אותם כתבשיל של מזונות, שברכתו בורא מיני מזונות.

הרי"ף [כו. פוסק], שמברכים על אורז "בורא מיני מזונות" רק כשהוא בעינו, אבל בתערובת אין מברכים על האורז "בורא מיני מזונות". ונחלקו הראשונים בהסבר שיטתו:

הרא"ש [סי' ח] סובר, שתערובת עם אורז אינה כתערובת עם מיני דגן, אלא דינה כתערובת של כל שני מיני אוכלים, שמברכים על העיקר ופוטרים את הטפל. לכן, כשהאורז הוא הרוב מברכים "בורא מיני מזונות", ואם האורז אינו הרוב, מברך כברכת הרוב. הרמב"ם [פ"ג ה"י] פוסק: "אורז... מברך עליו בורא מיני מזונות... ובלבד שלא יהא מעורב עם דבר אחר אלא אורז לבדו". מהרמב"ם משמע, שעל תערובת של אורז אין מברכים "בורא מיני מזונות" אפילו כשהדבר השני הוא המיעוט.

את שיטת הרמב"ם ניתן לפרש בשתי דרכים: א. כשמערב אורז עם מין אחר מברך את ברכת המין השני אפילו כשהוא מיעוט התערובת [ב"ח ס"י רח סע' ז ד"ה ולענין]. ב. ברכת אורז מעורב היא "בורא פרי האדמה", וכשהאורז רוב התערובת מברך על הכל "בורא פרי האדמה", וכשהאורז מיעוט התערובת מבאר את ברכת המין השני.

לפי הדרך הראשונה נראה להסביר, שלאורז אין טעם עצמאי, והוא מקבל את טעמו מכל דבר המערב עמו, ולכן אף שהמערב הוא המיעוט, הוא קובע את הברכה. לפי הדרך השנייה נראה להסביר, שברכת האורז היתה אמורה להיות "בורא פרי האדמה" ורק מפני מעלתו מברכים עליו "בורא מיני מזונות". כשהוא מעורב עם מין אחר הוא מאבד את מעלתו, ומברכים עליו את ברכת המקורית.

סיכום

מסקנת הסוגיה שמברכים על תבשיל אורז "בורא מיני מזונות" ולאחריו "בורא נפשות". הרי"ף והרמב"ם סוברים שדין זה ייחודי לאורז בלבד, ורבינו יונה מרחיבו גם על דוחן וגם על "כל דבר שהוא מזון ודרך לאכלו למזון".

על חיטה מבושלת מברכים "בורא מיני מזונות" רק כשהחיטים נדבקו זה לזה על ידי הבישול או כשחילק את הגרעינים ואולי אף כשרק הסיר קליפתם. לגבי אורז נחלקו הראשונים, הרמב"ם ותלמידי רבינו יונה סוברים שדין אורז אינו כדין חיטה ומברכים על אורז מבושל "בורא מיני מזונות" אף כשהאורז שלם, ואילו הרא"ש סובר שדין אורז כדין חיטה.

נחלקו הראשונים בדין תערובת של אורז, לדעת הרא"ש דינה כדין שאר תערובות שאין בהן חמשת מיני דגן, שמברכים את ברכת המין שהוא הרוב, ולדעת הרמב"ם דינה ייחודי ואין מברכים עליה "בורא מיני מזונות" אף כשהאורז הוא רוב התערובת.

הלכה

השו"ע [ס"י רח סע' ה] פוסק כשיטת הרי"ף והרמב"ם שמברכים "בורא מיני מזונות" על חמשת מיני דגן ואורז בלבד, ועל דוחן ושאר מינים המזינים מברכים "שהכל". הביאור הלכה [ד"ה על פת דוחן] מביא שהרבה ראשונים סוברים כדעת רבינו יונה והרא"ש, ולכן אין למחות ביד הרוצה לברך על דוחן ודומיו "בורא מיני מזונות".

השו"ע [סע' ז] פוסק כשיטת הרמב"ם ורבינו יונה שעל אורז מבושל מברכים "בורא מיני מזונות", ואילו הרמ"א [שם] פוסק שמברכים על אורז "בורא מיני מזונות" רק אם הוא מבושל וגם נתמעך.

האחרונים [מגן אברהם ס"ק ב; י, פרי מגדים שם, משנה ברורה ס"ק ג; טו; כו וביאור הלכה סע' ז ד"ה עד] מאריכים לבאר מתי מברכים על דגן ואורז "בורא מיני מזונות" ומתי מברכים "בורא פרי האדמה". הפרי מגדים [אשל אברהם ס"ק ב]. ועיין משנה ברורה [סק"ו] מבאר שאם נמעכו בבישול מברכים עליהם "בורא מיני מזונות" אפילו כשהם בקליפתם. אם הם בקליפתם ולא נתמעכו מברכים עליהם "בורא פרי האדמה", ואם הוסרה קליפתן ולא נמעכו, יש ספק אם מברך "בורא מיני מזונות" או "בורא פרי האדמה", אבל ודאי יוצאים ידי חובה בברכת "בורא פרי האדמה", שהרי צורתם ניכרת. המשנה ברורה [סק"ו] פוסק שאפשר שמברכים על אורז שלנו "בורא מיני מזונות", שהרי הוסרה הקליפה, ואם מברך "בורא פרי האדמה" יוצא ידי חובתו. בספר "וזאת הברכה" [עמ' 242] כותב בשם הגר"מ שטרבוך והגר"צ ובר שגם על "אורז חום" מברכים "בורא מיני מזונות", כיוון שהוא נאכל רק עם קליפתו הפנימית, וקליפתו החיצונית הוסרה.

על פת אורז נראה לברך "בורא פרי האדמה", מפני שהוא לא התבשל אלא רק תפח בחום, והוא הדין לגבי "שלוה" [עיין "וזאת הברכה" (עמ' 105, 243) מחלוקת פוסקי זמננו בדין זה]. השו"ע [ס"י רח סע' ז] פוסק כשיטת הרא"ש שדין תערובת אורז כשאר מינים וכשהאורז הוא רוב התבשיל מברכים "בורא מיני מזונות".

